

OSSERVATORIO LETTERARIO

*** Ferrara e l'Altrove ***

Magyar nyelvű online melléklet - Supplemento online in lingua ungherese

<http://www.osservatorioletterario.net> - <http://xoomer.virgilio.it/bellelettere/> - <http://www.testvermuzsak.gportal.hu>

Ferrara, 2006. november 28. kedd

Tamás-Tarr Melinda

EGY IZGALMAS KALAND FELJEGYZÉSEI ©

Egy enigma dokumentációja avagy kutatás a «Madzsari Türki» kapcsán

Kedves Olvasóm, már az elején közlöm, ne gondold azt, hogy valami vadnyugati, vagy szerelmi kalandról lesz szó. Bár ez utóbbinak, azaz a szerelemnek van némi köze. Egy irodalmi kutatással kapcsolatos eseményekről, élményeimről szólok.

Az egész négy évvel ezelőtt kezdődött, 2002-ben. 2001 nyarán otthon – Magyarországon – jártamkor beszereztem jó néhány legújabbban megjelent szépirodalmi- és szakirodalmi könyvet. Ezek között volt a budapesti Unikornis Kiadó «Szerelmes versek» c. kötete (Budapest, 2001.), amely a «Magyar Költészet Kincstára» c. sorozatban jelent meg. Ebben olvasható a «Fekete szemű, szeműdükű» kezdetű «Madzsari Türki» (= «Magyar Dal»), azaz egy XVI. századi dal. Egyik olasz ismerősömnek – akitől a folyóiratomban, az «Osservatorio Letterario»-ban 2001-től publikálok műfordításokat – nagyon megtetszett ez a szerelmes vers, éppen ezért kacérkodott a lefordításának gondolatával.

Igen ám, de mint nem bennfentesek, nem tudunk róla semmit, semmi forrásmegjelölést nem találtam a kötetben, csak annyi utalást, hogy a XVI. század végéről származik, és címként a fent említett verssort tüntették fel a kötet szerkesztői. Szerettük volna megtudni, hogy eredetileg honnan származik a vers, magyarul íródott-e avagy törökből készült fordítás-e ez, és hogy kinek a verse, kinek a fordítása, ha valóban fordításról van szó. Már csak azért is, mert a versek műfordítását az eredeti szöveggel együtt publikálom. Íme a kutatásom lépcsőfokai, amelyeket elmentettem a számítógépemben a Madzsari Türki-dossiémában:

Magyar- történelem szakos felsőfokú tanulmányaimból bizony nem emlékeztem semmiféle névre, ami ehhez a dalhoz köthető szerzőként, de még magára a dalra sem. Előszedtem az akkori tankönyveimet, jegyzeteimet, egyéb magyar- és világirodalomtörténeti köteteket, de sehol egy árva szó, utalás. Házi könyvtáram könyvei körülöttem tornyosultak, szinte engem betemettek lázas kutatásom közepette... Mindent felforgattam, de csekély eredménnyel, sőt mondhatni hiába böngésztem lapjaikat. Átrágtam magam a reneszánsz-kori, reformáció korabeli, azaz a török hódoltságbeli időszakon szinte teljesen eredménytelenül. Végül fellapoztam az otthon általunk spenótnak nevezett «Magyar Irodalom Története»-m első kötetét, de ott csak egy igen kurta-furta utalást találtam, amivel nem sokra mentem. A «Reneszánsz szépirodalom» fejezet «Szerelmi költészeté»-nek címe alatt csak az alábbiakat olvashattam:

«...A megmaradt szövegek közül egy 1588-ban feljegyzett, de nyilván korábban készült, török minta nyomán írt vagy törökből fordított ének (*Fekete szemű, szeműdükű...*) a legrégebb. A keleties ízű bókók (pl. «narancs csecső, kesken derekú» és a jambikus lejtésű refrén kedves bájta kölcsönöznek a könnyed ritmusú kis éneknek. Egyik versszaka:

Éjjel nappal eszembe vagy,
Kérlek téged, engem ne hagyj,
Oh mely fényes orcájú vagy,
Szeretlek én, te 's megszeress.»

Csak ennyit találtam róla. Semmi többet.

Mivel ezekkel a sorokkal nem léptem előre, felvettem a kapcsolatot az Unikornis kiadóval és készséges 2002. február 6-i válaszukban az alábbiakat közölték velem:

«Madzsari türki (Magyar dal), melynek keletkezési ideje a XVI. század végére tehető.
A Palatics-kódexben arab írással lejegyzett magyar vers, mely a török ászik költészet mintáit követi.

Szerzője "egy divinyi" azaz Dévény városába való.
Tévesen Divinyi Mehmednek, sőt Balassi Bálintnak is tulajdonították.»

Nagyon megköszöntem a fenti információkat, megtudtuk, hogy mit jelen a «Madzsari Türki», s világossá vált, hogy nem egy török személynév; tehát ez már valami, valóban tovább lehetett lépni. Ezek után azonnal a Palatics-kódex után kutattam, mivel sosem hallottam róla. Palatics Györgyről is igen keveset tudtam, mert az említett «Magyar Irodalom Története»-ben is csak kevés, egy-két sornyi utalás van, felsőfokú tankönyveimben, jegyzeteimben vagy más tulajdonomban lévő magyar irodalomtörténeti kötetekben nyomát bizony nem találtam, éppen ezért arra gondoltam, hogy talán köze lehet a Palatics-kódex nevéhez s ha igen, akkor hogyan, miért?

Az interneten néhány nevére és versére utalást találtam vagy vele kapcsolatban, vagy a Palatics-kódex kapcsán. De először nézzük a «Magyar Irodalom Története»-ben Palatics Györgyről milyen szerény információkra tettem szert:

438. old.: «...Az 1560-as évek második felétől kezdve a személyes ihletésű istenes versek kezdenek megszorodni, szerzőik között megjelennek a költőnők, s a versek formai igényessége is növekedik. Szinte mindegyikről megállapítható, hogy valamely evilági lelkiállapotból fakadnak. **A Balassi-rokonsághoz tartozó Palatics György (+1606), aki a 80-as évektől kezdve a Báthoriak udvari embere volt, Budán a Csonka-toronyban raboskodva fohászokodott szabadulásáért (Uram, benned még az én reménységem..., 1570).**»

Bizony ez az információ is kevés volt nekem, nem sokra mentem vele. Ezután a Palatics György és a Palatics-kódex után az interneten kezdtem kutatni. 2002-ben sajnos nem sokat találtam a világhálón egyikről sem. A fent említett versen kívül a Madzsari Türkiről az alábbiakat olvashattam:

«MKÉVB 3

Címe: Palatics-kódex

Keletkezési ideje: 1588-1589

Felekezet: muzulmán

A dokumentumban 8 tizenhetedik század előtti vers található.

1. p. 59.v. RPHA 1425 Palatics György: Uram, benned még az én reménységem *Keresztény rabok könyörgése* [...]

«RPHA-0402

Fekete szemű, szemüdükű

Irodalomtörténeti adatok:

A modern kutatás szerint a szerző Divinyi Névtelen. Nem dedikált. Fordítás, de nincs azonosított mintája.

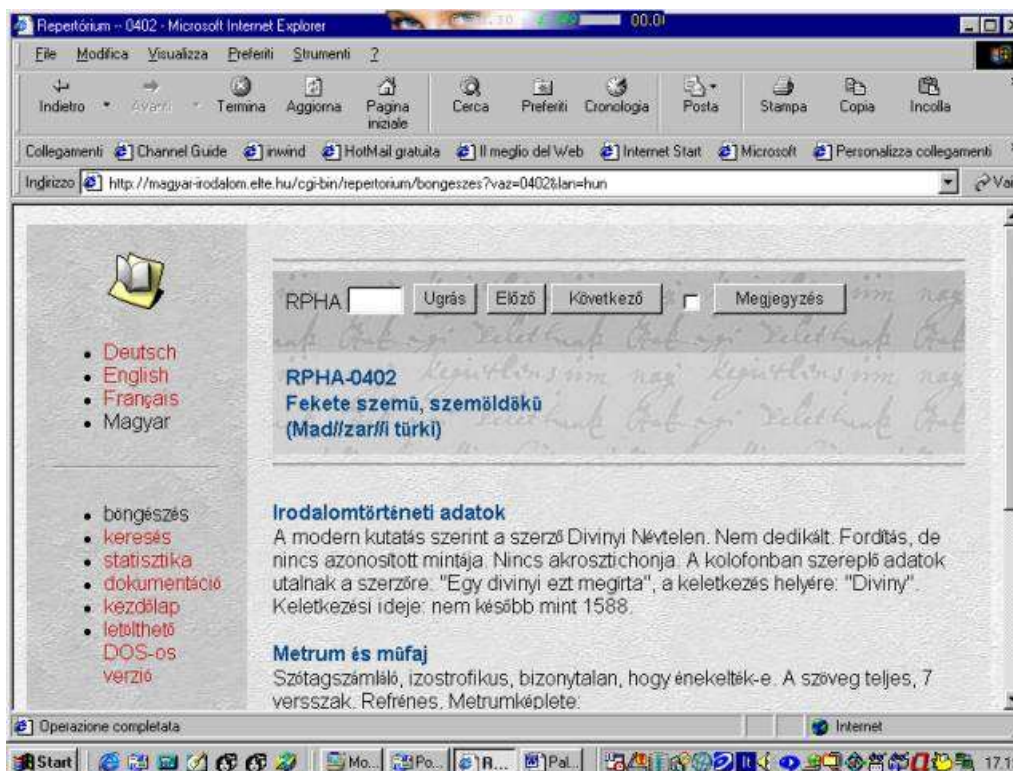
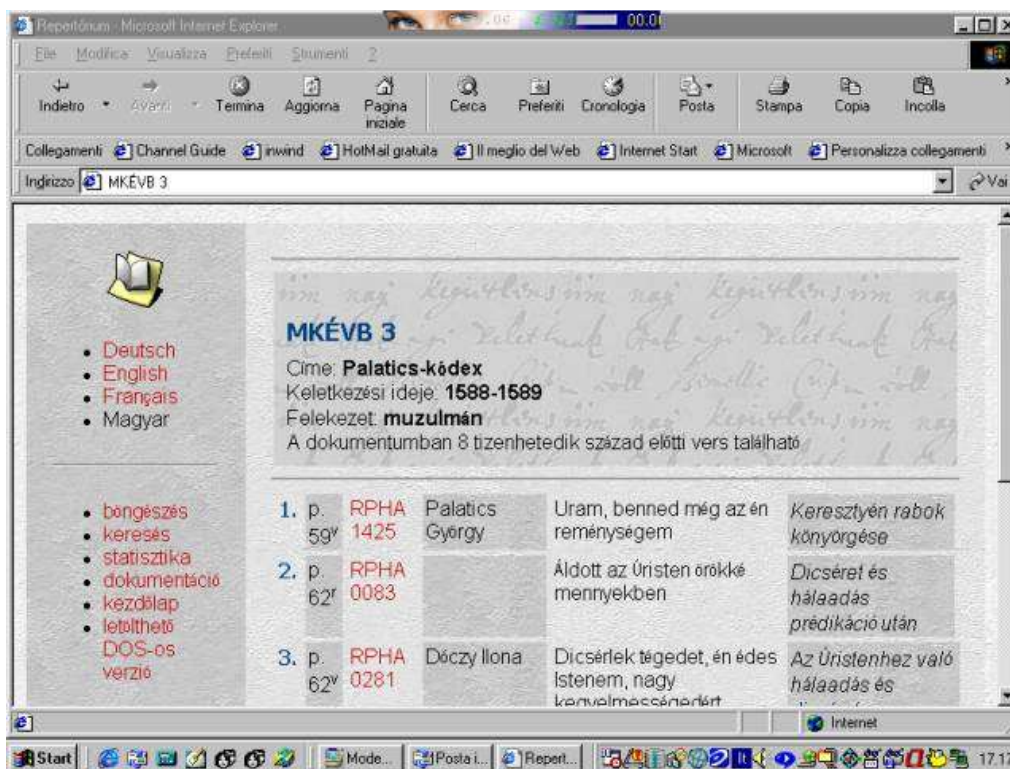
Nincs akrosztichonja. A kolofonban szereplő adatok utalnak a szerzőre: „Egy divinyi ezt megírta”, a keletkezési helyére: „Divinyi”.

Keletkezési ideje: nem később, mint 1588

Metrum és műfaj:

Szótagszámláló, izostrofikus, bizonytalan, hogy énekelték-e. A szöveg teljes, 7 versszak. Refrénes. [...]

Íme, az akkori számítógéppel megörökített weblap képe a fentieket dokumentálván:

Nos, ezek után az Unikornis kiadótól kapott megnyugtató hírek már korán sem tűntek annak. Most kinek adjak igazat? Az interneten talált Palatics-kódexre hivatkozott adatoknak, avagy a kiadónak? Magyar-történelem szakos tanári létemre sem volt ezzel kapcsolatban a fentieknél több ismeretem, igyekeztem mindent megmozgatni és segítséget kérni a Magyar Tudományos Akadémia turkológusaitól és irodalmáraitól, a Magyar Elektronikus Könyvtár és az Országos Széchényi Könyvtár könyvtárosaitól.

Egyazon időben felvettem velük az elektromos levél- és telefonkapcsolatot. Így a Magyar Tudományos Akadémiának honlapján felkerestem **Dr. Maróth Miklóst** (szakterülete: klasszika-filológia, arabisztika: http://www.mta.hu/index.php?id=421&no_cache=1&LANG=h&TID=485&cHash=d3f6ecbf84), aki készségesen ajánlott – ha jól emlékszem – három turkológust, akikről érdeklődhettem. Az akadémikus **Dr.**

Hazai György turkológusra (szakterülete: orientalisztika, turkológia:) esett a választásom (http://www.mta.hu/index.php?id=421&no_cache=1&LANG=h&TID=285&cHash=f5d71ae2ae)

A felderítő, nyomozó események az alábbiakban alakultak:

Hazai György akadémikus a következőket adta tudomásul írásban – faxon – és telefonon egyaránt:

1. Madzsari Törki ("türkü"-ből = "türki" lett) = Magyar Dal
2. Törökül arab karakterekkel írt (Szerk. megj.: az én további olasz szájtokon való kutatásaim eredménye, hogy az ún. arab nyelv pontosan **arab-perzsa nyelv** volt) az akkori kornak megfelelő és akkor dívott trubadúr stílusban az anonim dévényi török által lett lejegyezve ez a hallott magyar dal...
3. Dr. Vidor Miklós műfordítás-változata - ezt is Hazai György mondotta nekem telefonon, nagyon készségesen - «Szenvedélyek tengere» (Szerk.: ua. a Hazai György) c. antológiájában található, amelyet 1960 körül adtak ki – de 2002-ben nem volt található sehol az antológia. Ezen felül megerősítette, hogy az ő turkológus kutató-csoportja kérte fel Vidor Miklóst (író, költő, műfordító) az ő nyersfordításuk költői átfordítására a metrikai útmutatásaik igénybevételével...
4. Érdekeség: maga Hazai György mondta, hogy bizony ő sosem látta (sic!) a Palatics-kódexben olvasható változatot! De kérdésemre azt nem árulta el, hogy honnan bukkantak a szövegre, tulajdonképpen honnan származik az a szöveg, amelyről ő állítólag nyersfordítást készített, ha a Palatics-kódexet sosem látta... És itt kezd kissé «krimivé» válni a helyzet. No, de menjünk tovább.

Az akadémikus javaslatára telefonkapcsolatot teremtettem néhai Vidor Miklós műfordítóval – telefonbeszélgetéseinket követő évben, 2003-ban két nappal a 80. születésnapjának betöltése előtt hunyt el – , aki ugyan sokra nem emlékezett, de azt elmondta, hogy Hazai Györgytől kapott egy nyersfordítást, s a metrikai utasításoknak megfelelően megalkotta a műfordítását. Vas István által szerkesztett «Énekek éneke» c. szerelmes versek kötetben szerepel, Vidor Miklós fordító nevének megjelölésével és szerzőként Divinyi Mehmed van feltüntetve (<http://mek.oszk.hu/00300/00380/html/enekek02.htm>), amellyel kapcsolatban az Unikornis Kiadó jelezte – ld. fent –, hogy téves azonosítás.

Érdekeség kedvéért megjegyzem – még ha elfogadhatón megnyugtató eredményt eddig nem is ért el nyomozásom –, mint jó szimatú nyomozó, pont azt a turkológust választottam ki a megadott nevek közül, aki annak idején abban a turkológus kutatócsoportban volt, amelyik pont Vidor Miklósnak adta át «Madzsari Törki» állítólagos nyersfordítását. Ezt tehát mindketten megerősítették.

A további kutatásaim előtt, 2002. július 30-án, 14,14-kor elküldött levelemben, miután közöltem fordító társammal a fentieket azt javasoltam neki, hogy a fordítása mellé az Unikornis kötetében található változatot jelentessük meg, hiszen a konkrét információk is erre a verzióra utalnak. Ha nem is voltam egyértelműen biztos, azért hajlottam az Unikornis Kiadótól kapott információ elfogadására. Fordító társam viszont nem, így mind az ő kételyeinek, mind az enyémekeknek – amelyek nem múltak el teljesen – a nyomására tovább folytattam a kutatást.

Ennek eredményeként kérésemre 2002. szeptember 2-án befutott a MEKbeli (Magyar Elektronikus Könyvtár) **Moldován István** közbenjárására és közvetítésével az Országos Széchényi Könyvtárból **Káldos János** válasza a Palatics-kódexről. Íme tehát a kódex leírása, amelyre kis részben én is rábukkantam az interneten (ld. fent a leírást és az ábrát):

«A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565-1840), (Összeállította Stoll Béla), Budapest, 1968. 24-25. p. 3. Palatics-kódex. (1588-9) - 162 lev. - Bécs, Nemzeti Könyvtár

29b-39a: .A . Tízparancsolat, Miatyánk és Hiszekegy, magyar, német, horvát és latin nyelven.

40a-59b: 18 német ének.

59b-61a: Uram benned még az én remétségem... (Palatics György, 1570.)

61a-2a: Német ének.

62a-6b: Áldott az úristen örökké mennyégben...

62b-4a: Dicsérlek tégedet én édes Istenem. (Dóczi Ilona)

64a-b: Nekünk születék mennyei király...

64b-67a: Mikoron Dávid. . . ezer ötszázban és hatvanhétben...(Kecskeméti Vég Mihály).

67a-b: Fekete szemű szemöldökű... egy divinyi ezt megírta... Kiad. RMKT XVII. III, 11.

67b-68a: Én nem bántom tekegyelmed, jöszte szívem énevem. (Török-magyar makaróni ének.) Kiad. uo. 12.

68a-b: Horvát ének

Megjegyzés: A kódex itt nem ismertett részei török és arab nyelvű szövegeket tartalmaznak. Az egész kódex török-arab betűkkel van leírva. Egy kéz írása, a másoló ismeretlen. korábban tévesen azt hitték, hogy Palatics György, az első magyar ének szerzője a másoló, ez a feltevés azonban teljesen valószínűtlen. (A kódex elnevezése tehát helytelen, de mivel az eddigi irodalomban általában így szerepel, megtartottuk.) Az is valószínűtlen, hogy a másoló az a Diviny Mehmed, kinek nevét a 67. levélen található magyar szerelmes vers utolsó versszakában levő névből és a horvát ének végén levő névből (Mehmed) kombinálták össze. Az összeírás idejét megadja a 78b. lapon levő évszám: 997, amely az 1588. nov. 20-1589. nov. 10-ig terjedő időnek felel meg.

Irod. SzTA II, 228. sz. - Literaturdenkmäler aus Ungarns Türkenzeit. Nach Handschriften in Oxford und Wien bearb. v. FRANZ BABINGER, ROBERT GRAGGER, EUGEN MITTWOCH und .J. H. MORDTMANN. Borhn-Lpz., 1927, 70-137. (Részletes ismertetés, és valamennyi ének közlése.)»

Ezen ismeretek birtokában a csituló kételyem felerősödött, a talány továbbra is megmaradt: **a vers eredetileg milyen nyelven volt írva? Törökül («ásik dialektusban», ahogy olasz ismerősöm gondolta) arab betűkkel, vagy magyarul arab betűkkel? Ki a dal szerzője vagy lejegyzője?** Ezért az alábbi kérdésekkel fordultam még utoljára Moldován Istvánhoz köszönő soraimat követő post scriptumban, amelyet 2002. szeptember 2-án 14,23-kor küldtem el:

«Akkor most melyik az igaz? Az arab írásjegyekkel lejegyzett magyar dal magyarul vagy törökül volt-e? A krimi folytatódik...»

Gyanús volt nekem az Unikornis-kötetben található vers és az «Énekek éneké»-ben olvasható Vidor-«fordítás» szövege. Fordító társamnak azonnal jeleztem, hogy most mi lehet az igazság: eredeti szövegről van-e szó, avagy valóban nyersfordításból alkotott műfordításról? Valami itt gyanús volt nekem. Ez a «krimi»-hangulatot még jobban fokozta...

A dilemmát végső soron **Sudár Balázs** oldotta meg, Moldován István tolmácsolásában az alábbiakat írta ugyancsak 2002. szeptember 2-i 14,42-kor elküldött elektromos levelében:

«Sudár Balázs azt mondta, magyarul volt, de arab betűkkel. Tehát nem törökre fordítva, hanem - nem tudok gyorsan példát -, a magyar szavakat török (arab) betűkkel jegyezték le. De a ti forrásotok is ezt erősítette meg.»

Akkoriban a google keresőben nem lehetett több adatot találni, sem Sudár Balázs tevékenységéről, sem tanulmányokat találni a török hódoltsági irodalomról. Ezért rágtam át magam a fentiekben említett szakirodalmon.

Végül is – az Unikornis kiadótól kapott választ megerősítve – Sudár Balázs üzenetére tettem le a garast, az ő magyarozatát véltem elfogadhatónak. Mivel fordító társam nem értett velem egyet, felfüggesztettük bizonytalan időre a dal fordítását és annak publikálását. Én lezártam tekintetem az ügyet, s már nem is gondoltam rá, azzal meg nem foglalkoztam, hogy próbálkozzam még a leendő fordító ismételt meggyőzésével, aki meg volt győződve, hogy a költemény török «ásik dialektusban» íródott... Ezzel el is felejtettem az ügyet, egész más műfordítói, kiadói és oktatási munkáim kötöttek le az elkövetkező években.

Igen ám, de az ügy ismét felszínre került, ugyanis az említett fordítóm a napokban, mégpedig a 2006. november 23-i elektromos levelében arra kért, hogy kérjem meg ismerőseimet, hogy tekintsék meg a könyvesboltokban a 2005-ben, a Balassi Kiadó által kiadott Palatics-kódexet, hogy tartalmazza-e az egész eredeti anyagot, s különösen, az «ásik dialektusban» írt «Madzsari Türki» olvasható-e eredeti írással. Hogy meggyőzhessem őt és magamat is megnyugtathassam, hogy jó verzióra adtam a voksom, éjjel, november 24-én 0,33-kor elküldtem elektromos levelem a Balassi kiadónak, hiszen ők a legalkalmasabbak a hiteles válaszadásra. Nagy örömmre a kiadó főszerkesztője, Gilicze Ágnes azonnal, készségesen

továbbította levelem az erre legmegfelelőbb szakértőnek, Dr. Sudár Balázsnak – sőt még telefonon is felhívta őt ügyemben –, *A Palatics-kódex török versgyűjteményei. Török költészet a XVI. századi hódoltságban*, Balassi Kiadó, Bp., 2005 (336 oldal) című könyv szerzőjének és sajtó alá rendezőjének, akinek válasza nem is késett. Két levelet váltottunk, amelyben leírtam neki a fentiekben olvasható előzményeket, s kértem tőle hogy szíveskedjen a Palatics-kódexszel és a «Madzsari Türki»-vel kapcsolatban feltett kérdéseimre válaszolni teljes megnyugtatómra, hogy valóban az ő válasza – amit én elfogadtam – a helyes Hazai Györggyel és Vidor Miklóssal, valamint az interneten talált kódex-leírással szemben.

Szíves válaszából döntésem helyességét alátámasztva az alábbiakat írta nekem második, 2006. november 26-i levelében (mivel közérdekű történelmi, irodalomtörténeti információkat tartalmaz, ezért idézem):

«Tisztelt Tamás-Tarr Melinda,

engedje meg, hogy bemutatkozzam, turkológus vagyok, oszmán-török irodalommal és zenével foglalkozom tanulmányaim kezdete óta. Az utóbbi tíz évet a Palatics-kódexszel (is) töltöttem, a doktori disszertációm is ebből írtam - a Balassi kiadónál megjelent kötet is e munka eredménye. Így tehát azt hiszem, a Palatics-kódex dolgaiban eléggé járatos vagyok.

Ez egyetlen, 152 lap hosszúságú kézirat, 1588-89-ből. Egy feltehetőleg magyar - vagy német származású renegát írta össze hét nyelven, de végig arab betűkkel. Így a magyar nyelvű szövegek is arab betűvel olvashatók. Ezek között van a Madzsari türki ('Magyar dal') is, amely magyar nyelvű. (A szöveget nem egyszer forgattam facsimilében – Hazai akadémikussal ellentétben.) Török változata valószínűleg soha nem is létezett, ugyanakkor a vers teljes egészében a török énekmondók, az ásíkok stílusában íródott - éppencsak magyarul. Képeinek, szófordulatainak remek török párhuzamai vannak. Szerzője Diviní ('Divényi') művésznévvel nevezi meg magát a versben, az ásíkok szokása szerint. A magyar szakirodalomban elterjedt Divinyi Mehmed alak egy téves azonosítás eredménye, semmi nem bizonyítja, hogy emberünket Mehmednek hívták volna. A "fordításról". A *Szenvedélyek tengerében* nincsen benne, viszont megtalálja az *Énekek éneke* című, Vass István szerkesztette szerelmes-vers antológiában - mint Divinyi Mehmed művét Vidor Miklós fordításában. Hagy ne minősítsem az ügyet.

Hazai és Vidor valóban sokat dolgoztak együtt, a *Szenvedélyek tengerében* Vidor jó pár verset műfordított Hazai nyersfordításai alapján - a *Fekete szemű szemöldökűt* nem, hiszen az magyarul volt eredetileg is, ezért is nincs benne az antológiában. Úgy tűnik, Hazai akadémikus és Vidor műfordító úr emlékezete is megbicsaklott egy kicsit e kérdésben.

A verset egyébként már az 1800-as évek közepén kiadták, első tudományos igényű közlésére 1927-ben került sor Bécsben, facsimilével egyetemben. (Graggar-Mordtmann-Mittwoch-Babinger: *Litteraturdenkmaler aus Ungarischen Türkenzeit...*)

Remélem sikerült elosztatnom a kétségeit: a versnek egyetlen magyar szövege van, de az nem műfordítás, hanem az eredeti, 16. századi.

Tisztelettel

Sudár Balázs»

A kapott választ átirányítottam olasz fordító társamnak, bízván, hogy most már meggyőzi magát arról, hogy a dal nem íródott «**ásik dialektusban**» (Nb. ld. a későbbiekben: **az ásik nem dialektust jelent, hanem török énekmondót, az «ásik mintá»-t értelmezte félre dialektusként!**), s kezünkben lévén az eredeti magyar szöveg - nem Vidor Miklós fordító nevével fémjelzett „fordítás” szövege -, most tényleg elkészülhet a tervbe vett fordítása. Izgalommal várom, hogy közölhessem az *Osservatorio Letterarioban*, valamint azt is, hogyan oldja meg a fordítást.

De erre az általa kért információkat tartalmazó levelemre nem reagált még, amelyben eredetiben olvashatta a történész és turkológus válaszát. Remélem, nem tekinti hiúságán esett sérelemnek, hogy nem volt igaza, a török hódoltsági *Magyar dal* megítélésében tévedett!... Íme a dal teljes szövege:

<p>A birtokunkban lévő Unikornis-kötetben található vers:</p> <p>MADZSARI TÜRKI (XVI. század vége)</p> <p>Fekete szemű, szeműdükű</p> <p>Fekete szemű, szeműdükű, Szeretlek én, tes megszeress, Narancs csecsű, kesken derekű Szeretlek én, tes megszeress.</p> <p>Éjjel-napval eszembe vagy, Kérlek téged, engem ne hagyj, Ó mely fényes orcájú vagy, Szeretlek én, tes megszeress.</p> <p>Melykor nem lát téged szemem, Elvész ottan mind örömem, És elhervad mind tetemem, Szeretlek én, tes megszeress.</p> <p>Azok dicsíretes legyen, Vagy lyán vagy menyecske legyen, Kit szeretsz, szeretőd legyen, Szeretlek én, tes megszeress.</p> <p>Se élhetem, se halhatom, Se ülhetem, se járhatom, Se ehetem, se ihatom, Szeretlek én, tes megszeress.</p> <p>Kegyelmedtül én jót várok, Mint ebescskéd, után járok Vagy élek avagy meghalok, Szeretlek én, tes megszeress.</p> <p>Egy dívinyi ezt megírta, Meddig az eszivel bírta, Az szerelmet hogy forgatta, Szeretlek én, tes megszeress.</p>	<p>«Énekek énekében» olvasható vers:</p> <p>MADZSAR TÜRKI</p> <p>Divinyi Mehmed</p> <p>Fekete szemü szemöldökü! Szeretlek én: te 's megszeress. Narancscsecsű, keskeny derekű Szeretlek én, te 's megszeress.</p> <p>Éjjel-napval eszembe vagy, Kérlek téged, engem ne hagyj; Oh mely fényes orcájú vagy! Szeretlek én, te 's megszeress.</p> <p>Melykor nem lát téged szemem, Elvész ottan mind örömem, És elhervad mind tetemem. Szeretlek én, te 's megszeress.</p> <p>Az ok dicsíretes legyen; Vagy lyány, vagy menyecske legyen: Kit szeretsz, szeretőd legyen. Szeretlek én, te 's megszeress.</p> <p>Se élhetem, se halhatom, Se ülhetem, se járhatom, Se ehetem, se ihatom: Szeretlek én, te 's megszeress.</p> <p>Kegyelmedtől én jót várok, Mint ebescskéd utánjárok, Vagy élek, avagy meghalok: Szeretlek én, te 's megszeress.</p> <p>Egy dívinyi ezt megírta Meddig az eszivel bírta, Az szerelmet hogy forgatta: Szeretlek én, te 's megszeress.</p> <p style="text-align: right;">(Vidor Miklós)</p> <p style="text-align: right;">http://mek.oszk.hu/00300/00380/html/enekek02.htm</p>
---	---

Tehát ezen izgalmas, irodalmi kutatási kalandom négy évvel ezelőtt kezdődött. Ha most a google keresőbe beírjuk Sudár Balázs nevét, vagy a Palatics-kódex nevét azonnal tudomást szerezhetünk a török filológus ezzel kapcsolatos munkájáról, a török hódoltsági irodalomról, és természetesen a turkológus összes eddigi szakmai tevékenységéről.

A Palatics-kódex (Österreichische Nationalbibliothek, Türkische Handschriften 2006) a hódoltsági török irodalomtörténet egyik legjelentősebb emléke. Kiemelkedő értéke abban áll, hogy datálható és helyhez köthető, hiszen tudjuk, hogy 1588/89-ben keletkezett a hódoltságban. Összeírója egy magyar vagy német származású renegát lehetett, aki azonban szoros kapcsolatokat tartott fenn szülőföldjének keresztény kultúrájával. A kutatások eddig elsősorban a magyar és a német szövegekre irányultak, a török versgyűjtemények felé nem fordult kellő figyelem. Egy részüket ugyan Törökországban kiadták, de ezek sem a szöveg közlésének módja, sem a feldolgozás szempontjából nem kielégítőek, másrészt Magyarországon teljesen ismeretlenek maradtak.

Török versek öt helyen találhatók a kéziratban: a) Négysoros versek különböző férfinevekre (78b-82a) b) Sorparók, ún. bejtek (87a-91b) c) Találós-versek, ún. muammák (83b-87a) d) Klasszikus, ún. díván-versek és a török énekmondók alkotásai (108a-141b) e) Klasszikus dalszövegek (141b-051b) E versek nagy része valószínűleg nem helyi költők alkotása, hanem a birodalom kulturális vérkeringése révén váltak itt ismertté.

Kisebbr részük olyan költőktől származik, akik megfordultak a hódoltságban, egy vers pedig - egy Tata alatt elesett vitéz siratóéneke - egészen biztosan ide kötődik.

A négysorosok, a sorpárok és a muammák afféle bon mot-nak számítottak a török elit körében, Palatics-kódexbeli felbukkanásuk e kör műveltségéről vall.

Eddig alig sejtettük, hogy a hosszadalmas képzést és erőteljes mecenatúrát feltételező klasszikus zenei műveltség a hódoltságban is ismert volt. A Palatics-kódex 54 szövege most mégis e muzsika ismertségéről és kedveltségéről vall. Különösen érdekes, hogy három dalszöveg felbukkan Ali Ufki 1650-es, Isztambulban készült gyűjteményében is, de ott már kottákkal együtt. Az eltérések ellenére is elképzelhető, hogy ezek a hódoltsági zenekultúra első ismert emlékei.

A kb. 40 versre rúgó klasszikus versgyűjtemény nagy valószínűséggel másolat, egy XVI. század közepi antológia átírása. Létezése ezen irodalmi magaskultúra hódoltsági ismeretéről vall. Érdekes, hogy a helyi szerzők nem, vagy alig kapnak helyt benne, jóllehet tudjuk, hogy a XVI. század közepén már itt is jelentős irodalmi közélettel számolhatunk.

Legjelentősebbnek talán a kódex ásik-verseit, a török énekmondók alkotásait tekinthetjük. Azért rendkívül érdekes e lejegyzés, mert ebből a korszakból az egész Oszmán Birodalom területéről alig ismerjük párját, másrészt egészen nyilvánvaló magyar vonatkozásai is vannak. Minthogy a benne szereplő költők neve máshol nem bukkan fel, feltehetjük, hogy helyi alkotók verseit rögzíti, s tulajdonképpen „gyűjtésnek” tekinthető. Nagyon fontos, hogy nem a kor elismert alkotói, hanem az alig ismert kismesterek munkái kerültek így látókörünkbe.

A magyar irodalom török kapcsolatai szempontjából sem érdektelen ez a gyűjtemény, hiszen szerepel benne egy kétnyelvű vers, és egy minden ízében törökös, de magyar nyelvű ének is. A kézirat lejegyzője a korabeli török költészet szinte teljes keresztmetszetét adja, mely hű tükre annak az irodalmi életnek, amelyből például Balassi Bálint is meríthetett. [Sudár Balázs: *A Palatics-kódex török versgyűjteményei és a hódoltsági művelődéstörténet*: http://www.tti.hu/munkatarsak/tezisek/hu_sudarbalazs.html]

Összefoglalásként a Palatics-kódexről a Balassi-kiadó által kiadott kötetéről megtudhatjuk – Sudár Balázs kutató munkájának eredményeként –, hogy a török költészet és zene a XVI. századi hódoltságban a Palatics-kódex a XVI. századi török hódoltság kulturális életének páratlan, igen érdekes emléke. Magyar vagy német származású renegát írta 1588-1589-ben. Magyar, német és horvát versek mellett számos török és perzsa költeményt is tartalmaz: díván- és ásik-verseket, dalszövegeket. A hódoltsági irodalmi ízlés keresztmetszetét adja, a legközvetlenebb hangú ásik-versektől a legművesebb gázelekig és udvarló-versekig bezárólag.

A muszlim és a keresztény kultúra közötti kapcsolatot mutatja be: hét nyelven íródott - törökül, perzsául, arabul, latinul, horvátul, németül és magyarul. A szövegek sokféle témával foglalkoznak: találunk közöttük Luther-zsoltárokat, magyar karácsonyi éneket, török verseket és dalszövegeket, de körömvágási babonákat, asztrológiai feljegyzéseket, török-perzsa társalgási zsebkönyvet, sőt Korán-kommentárokat is. A török versgyűjtemények alapján a kézirat keletkezési ideje és helye is nagy valószínűséggel meghatározható: a hódoltságban állította össze egy valószínűleg magyar származású renegát 1585/89-ben. A három nagy csoportba - muszlim klasszikus költészet, török énekmondás, klasszikus dalszövegek - sorolható versek az oszmán költészet teljes keresztmetszetét adják, s azt bizonyítják, hogy az oszmán-török kultúra még a határvidék mostoha körülményei között is virágzott. E versek éppen azt a közeget villantják fel, amelyet jeles költőnk - s egyben első törökös műfordítónk -, Balassi Bálint is jól ismert. Az antológia háttéréként a hódoltsági török művelődés, az oszmán zene- és irodalomtörténet vázlatos ismertetése szolgál.

Sudár Balázs munkája eredményeként az ásik- és díván-versekről, az ásik költészet zenéjéről az alábbiakat tudhatjuk meg:

Az ásik-költészet

A török énekmondókat ásiknak nevezzük. Művészetük alapvetően szóbeli, éneküket hangszerrel - kopuzzal, csögürrel - kísérik. A 16. század elejétől szaporodó lejegyzések már teljesen kiforrott, letisztult stílust tárnak elénk, amely csekély változásokkal napjainkban is él. Az ásik-költészet eredete kettős: egyrészt nyelvilag, zeneileg a törökök hagyományos, iszlám előtti kultúrájának örököse. A versek mindig szótagszámlálóak, szerkezetük kötött: ún. kosma-formában íródtak. Másrészt - ezzel szemben - a tartalom, a megfogalmazás erősen kötődik a perzsa szerelmi és misztikus költészetéhez. Számos fordulat, kép az eredeti perzsa műtükörfordítása.

Az ásikok egy sajátos török vallási irányzat - az anatóliai nomádok körében népszerű alevi-bektasi hit s az ebből fejlődött bektasi dervisrend - szertartási zenészei, himnuszköltői. Mivel a janicsárok - ha csak formálisan is - a bektasi rend kötelékébe tartoztak, az ásikok megjelentek a harctereken is. Az ásik-

költészetet jól ismerték és széles körben művelték a Hódoltságban. Egyfelől azért, mert a végeken, a katonaság körében mindig népszerűek voltak az énekmondók; másfelől az itt megtelepedő bektasi dervisek gondoskodtak a terjesztéséről. Leghíresebb központjuk Gül Baba budai rendháza volt, de álltak kolostoraik Egerben, Fehérváron, Lippán is.

A hódoltsági ásíkokról számos keresztény útleírás, főúri levél vagy muszlim krónika emlékezik meg. Jelenlétükről beszédesen tanúskodnak a verseiket megőrző török kéziratok (pl. a Palatics-kódex). Sokuk neve csupán hódoltsági forrásokban bukkan fel, talán helybeliek lehettek. Egyikük, Kul Píri egy Tata alatt elesett török vitéz, Deli Bajazid halálát siratta meg. Másikuk - Ramazán - Buda szépségét Bagdadéhoz hasonlította. Karadzaoglan Pétervárad kifosztásáról énekelt, Temesvárlí Gázi Ásik Haszán pedig a hódoltsági területek elvesztése felett kesergett.

A helyi költők mellett számosan csak rövid időre, egy-egy hadjárat erejéig tartózkodtak itt. Gevheri, az egyik legjelesebb 17. századi ásik egy egri agát siratott el. Kortársa, Ásik Ömer újabb Moháccsal fenyegette a "német királyt". Üszküdari Érsekújvár bevételéről énekelt, Kul Musztafa a Duna véres hullámai felett elmélkedett. A hadjáratról hadjáratra vonuló költők, s persze a vándorló dervisek biztosították az irodalmi ismeretek cseréjét a birodalom távoli részei között. Nem meglepő, hogy számos olyan ásik műve is ismert volt itt, aki sosem járt a Hódoltságban. A 14. századi Kajguszuz Abdál énekeit nyilván a bektasi dervisek hozták magukkal. Ásik Kerem pedig a török széphistóriák (hikáje) világából csöppent a Hódoltságba. Kereméhez hasonló szerelmi történet talán nálunk is termett, a Karadzaoglan és Iszmigán Szultán.

Díván-irodalom

A díván-költészet az időmértékes (aruz) verselést alapul vevő arab-perzsa irodalom hatása alatt fejlődött. A török nyelv azonban kevésbé alkalmas a metrumok pontos betartására, s ez komoly fejtörést okozott a költőknek: hol a nyelv, hol a versláb szenvedett csorbát. A megoldást az irodalmi nyelv megváltozása hozta: fokozatosan feltöltődött arab és perzsa szavak sokaságával, amelyek segítségével már betartható volt az időmérték. E nyelvet - az oszmánlit - csak a kulturális elit használta, az egyszerű emberek meg sem értették. A nyelv "eloszmánosodása" a 18-19. században tetőződött.

Az oszmánli nyelv mint rétegnyelv a birodalom minden részébe eljutott, így a Hódoltságban is jól ismerték. Ezt használták a hivatalnokok és a vallási emberek, ezt tanították a medreszékben, s természetesen e nyelven született minden elismert irodalmi alkotás.

A díván-költészet alapeleme a bejt, ebből épül fel a legtöbb versforma: a gazel, a kaszide, a mesznevi. Csekély számban léteztek nem bejten alapuló formák is, pl. a murabbá, a muhammesz. A verseket vagy a szerzők szerint rendezték kötetekbe (díván), vagy antológiákká (medzsmua) szerkesztették.

A díván-költészetet jól ismerték a Hódoltságban. Közkezen forogtak a nagy elődök (Nizámi, Szádi, Ahmedi) és a kortárs költők (Fuzúli, Hataji, Záti, Reváni, Muhibbi, azaz Nagy Szulejmán) munkái. Több helyi költőről is tudunk. Vüdzsudi Mehmed Buda szépségeit énekelte meg, Hiszálí pedig Gül Babára emlékezett. Pesten nőtt fel a dervis Lámekáni, Budán Míri. Száji Szigetváron kádiskodott. Tasli-dzsali Jahja bég Szulejmán összes hadjáratát végigharcolta, a Hódoltságban igen népszerű munkáit zvorniki birtokán írta. Evlia Cselebi szerint a 17. század közepének legjelesebb budai költői Gázi Cselebi, Názi Cselebi és Számi Cselebi voltak.

A díván-költészet másik ágát az elbeszélő költemények, verses regények (mesznevi) alkotják. A műfaj nagy klasszikusait a Hódoltságban is forgatták: Mevlána Mesznevijét vagy Firdauszi Sahnáméját. Fuzuli Ópium és bor című munkájának parafrázisát II. Gázi Girej krími kán éppen Pécsen teletében készítette el (Káv és Bor), bár az azóta elveszett mű aligha lehetett itt közismert.

A kimondottan a hadi eseményeket tárgyaló mesznevik neve: gazavatnáme. Jónéhányuk témáját a hódoltsági háborúk szolgáltatták: Buda, Esztergom, Siklós, Győr, Kanizsa bevétele. Legtöbbet talán Szigetvár ostromáról írtak. Jóllehet a szerzők egy része maga is részt vett a hadjáratokban, munkáikat azonban már nem itt készítették. Ezért érdekes a görögáli hősökről szóló mesznevi, melyet állítólag a helybéli kádi szerzett, s amely Pecsevi krónikájában fennmaradt. Neve alapján hódoltsági lehetett az a Gyulevi (gyulai) is, aki Gyula bevételét verselte meg.

A díván-irodalom prózai alkotásai közül elsősorban a történeti munkák foglalkoznak a Hódoltsággal. Java részük az Oszmán-ház történetét dolgozza fel (Nesri, Szádeddin, Lutfi Pasa). Ezek folytatásának tekinthető a pécsi születésű Ibrahim Pecsevi Istvánffy és Heltait is felhasználó krónikája, s Kjátib Cselebi műve is. Születtek egy-egy uralkodó dicsőségét megőrkítő alkotások, ezek közül elsősorban a Szulejmánámékban akadunk hazai vonatkozásokra (Dzselálzáde). Néhányuk csupán egy-egy hadjáratot beszél el, ilyen például Kemálpasazáde Mohács-náméja, amelynek egyik másolatát Ibrahim bin Ali készítette Szolnokon 1575-ben. (E kötet a hódoltsági miniatúrafestészet egyetlen emléke is.) Kimondottan helyi eseményeket beszélnek el a Szokollu Musztafa és Tirjáki Haszán budai pasákról szóló krónikák. Kurióznak számít a Tárih-i Üngürüz (Magyarország története), amelyet egy magyar származású renegát, Terdzsumán Mahmud írt.

A díván-prózához sorolandók az útleírások, a tudományos, vallási és misztikus értekezések. Az útleírások legjelentősebbje Evlia Cselebi Szejáhatnámeja, amely a hódoltsági művelődéstörténet egyik legfontosabb forrása. Kevésbé fontos Behrám Dimiski szűkszavú értekezése a 17. század végéről. Tudományos és vallási munkák minden medreszében előfordultak. Ránk maradt egy tankönyv, amely Korán-magyarzatot, jogot, verstant tartalmaz. A medreszék oktatói (hodzsa) azonban néha maguk is tollat fogtak. Ömer Efendi, az egyik budai iskolamester jogi könyvet írt, Ibrahim budai jogi véleményei (mufti fetva) kötetekre rúgnak. Ali Dede Szulejmán türbéjének őreként írogatta misztikus értekezéseit, Ahmed Dede pedig a pécsi mevlevi kolostorban dolgozott. A 15. századi török misztikus, Ahmed Bídzsán értekezése magyarul is hozzáférhető volt: Bethlen Gábor török deákja, Házi János fordította magyarra, és 1626-ban Kassán ki is nyomtatta.

Az ásik-költészet zenéje

A török énekmondás, az ásik-költészet a végeken és az alevi-bektasi hitű társadalmi csoportok körében virágzott a 16-17. században. A verseket mindig énekelve, hangszerkísérettel adták elő. A dallamok általában egyszerűek, csupán egy-két zenei gondolatot vetnek fel. Jellemzők az ismétlések, gyakori a recitálás. A cél a szöveg érthetősége, a dallamnak alkalmazkodnia kell ehhez. Ugyanakkor a ritmus - melynek állandóságát a kísérő hangszer biztosítja - sohasem vész el, legfeljebb elhalkul, háttérbe szorul. Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a már említett Ali Ufki révén kb. kétszáz 17. századi ásik-dallamot ismerünk. Az a tény, hogy közülük jónéhány ma is közszájon forog, az ásik-dallamok szívósságát, időtállóságát mutatja, s talán feljogosít arra is, hogy az ismertetett előadói gyakorlatot a múltban is érvényesnek tekintsük.

Bár a Hódoltság ásik-költészetét jól ismerjük, viszonylag kevés a konkrét zenei emlék. Mindössze három olyan, dallammal együtt lejegyzett versről tudunk - kettő Karadzsaoglan, egy Temesvári Gázi Ásik Haszán műve - amelyek feltehetőleg hazánkban is elhangzottak. Egy hódoltsági bektasi verseket őrző kéziratban pedig, ha dallamokra nem is, de legalább hangnem-jelölésekre (makám) bukkanunk. Közvetve számos forrás emlékezik meg az ásikokról. A mohácsi csata előestéjén vagy Esztergom 1594-es ostromakor kopuz, tanbur, sestár, csögür kísérettel vitézi énekeket énekeltek, az oguzok tetteire emlékeztek a katonák. A végvidéki magyarok számos "török kobzost" fogtak el, s Zrínyi is török kobzost említ a Szigeti veszedelemben. Egy helyi ásik - Mihaloglu - így énekel: "Ha a kopuz húrjait behangolják, a bégek jókedvre derülnek."

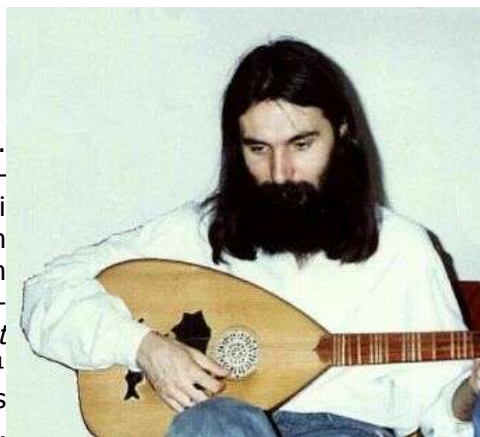
Mit kell tudnunk a török irodalom hatásáról?

A törökök és a magyarok között szövődött kulturális kapcsolatok elsősorban anyagi természetűek, az irodalom területén jelenleg alig mutathatók ki. Jelkép értékű, hogy Balassi Bálint kitűnően ismerte a hódítók költészetét. Két éneke ásik-vers hatására született (Ez világ sem..., Minap mulatni mentemben...), azok eredeti dallamára. Egy harmadik, igen szabad fordításának török forrása felismerhetetlen (Kegyes vidám szemű). "Valahány török bejt, kit magyarra fordítottak" cím alatt - a díván-költészet körébe tartozó - török bejtek, s azok átértelmezett fordításait gyűjtötte egybe. Balassi művein kívül csupán néhány vers utal török eredetre: egy ásik-formában, de magyarul írt vers (*Fekete szemű szeműdükű*), egy kétnyelvű murabbá (Én nem bántom...), s néhány, eddig meg nem határozott eredetű Török nóta. Könnyen elképzelhető azonban, hogy a magyar szerelmi költészet számos motívuma mögött török előkép lappang.

KI SUDÁR BALÁZS?

Sudár Balázs (1972) Budapesten született.

A Teleki Blanka Gimnáziumban érettségizett 1990-ben. Egyetemi diplomáját az ELTE Bölcsészkarán szerezte török-történelem szakon. Dolgozott az MTA Könyvtárának Keleti Gyűjteményében, az ELTE Török Filológiai Tanszékén 2003-ig ugyanitt tanársegédként, egyidejűleg a doktori képzésben is részt vett. PhD-disszertációját 2004-ben védte meg *A Palatics-kódex török versgyűjteményei és a hódoltsági művelődéstörténet* címmel. 2003 őszétől az MTA Történettudományi Intézetének¹ munkatársa. Kutatási területei: a török ásik-költészet, a klasszikus iszlám zeneelmélet, a hódoltsági területek művelődéstörténete, főként a bektasi dervisrend kultúrákövetítő szerepe, valamint a közép-ázsiai hangszeres története. Több könyv szerzője és társszerzője; számtalan tanulmánya és műfordítása jelent meg az utóbbi években.

Zenei tanulmányait az Óbudai Népzenei Iskolában kezdte, Kobzos Kiss Tamás koboz tanszakán. Ugyanitt Erdal Şalıkođlu isztambuli vendégtanár egy éves szaz-kurzusán is részt vett. Később, isztambuli kutatóutak alkalmával főként Yusuf Benli török mester magánóráit látogatta, ahol a török zeneelméletet és a szaz (bađlama) játékmódját tanulmányozta.

1990-ben Kobzos Kiss Tamás tanítványaként került a Musica Historica Együttesbe, amellyel azóta is rendszeresen fellép (ének, koboz, bađlama, lafta, mandolin, ütőhangszerek), elsősorban magyar és közép-európai régizenét játszanak. 1997-ben kimondottan a régi török zene előadása céljából alapította meg a Canlar zenekart. Alkalmi közreműködőként más formációkban is megfordult.

A muzsikáláson kívül az 1993-ban Szentbékállán színre vitt *Aucasin és Nicolete* c., középkori francia vásári komédia rendezése, valamint több hangszer rekonstrukciója és elkészítése is az ő nevéhez fűződik.

¹ <http://www.tti.hu/>

Link:

Sudár Balázs publikációi, tanulmányai:

(<http://www.terebess.hu/keletkultinfo/lexikon/sudar.html>,

<http://www.google.com/search?sourceid=navclient&hl=hu&ie=UTF-8&oe=UTF-8&q=Sud%C3%A1r+Bal%C3%A1zs>

Ágoston Gábor – Sudár Balázs: GÜL BABA ÉS A MAGYARORSZÁGI BEKTASI DERVISEK:

<http://terebess.hu/keletkultinfo/gul.html>)

Palatics-kódex:

<http://www.google.com/search?sourceid=navclient&hl=hu&ie=UTF-8&oe=UTF-8&q=Palatics%2Dk%C3%B3dex>

Felhasznált irodalom:

Kereszt és félhold. A török kor Magyarországon (1523-1699), Encyclopedia Humana Hungarica 05.

(<http://mek.oszk.hu/01800/01885/html/>)

A hódoltság török irodalma (<http://mek.oszk.hu/01800/01885/html/index12.html#a2>)

Fénykép és szöveg: Musica Historica (<http://www.musicahistorica.hu/tagok.html>)

© **Tamás-Tarr Melinda**
OSSERVATORIO LETTERARIO

Elkészült: 2006. november 28. 02:07

Utolsó szövegjavítás: 2006. november 29. 18:09, 2007. február 3. 0:35